

Dr hab. prof. UKW Ryszard Strzelecki
Zakład Teorii Literatury i Wiedzy o Sztuce
Instytut Filologii Polskiej i Kulturoznawstwa
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
w Bydgoszczy

Recenzja pracy doktorskiej mgr Bogumiły Kopeć *Twórczość literacka Walentego Gurskiego*, napisanej pod kierunkiem doktora habilitowanego profesora Uniwersytetu Rzeszowskiego Marka Nalepy

Przedmiotem pracy doktorskiej mgr Bogumiły Kopeć jest twórczość Literacka Walentego Gurskiego, jednego z mniej znanych twórców końca XVIII i początku XIX stulecia. Tematyka jego utworów dotycząca, jak mówi autorka, cnotliwych panien, ich zaborczych rodziców oraz postaw Polaków po utracie niepodległości, jakkolwiek pozbawiona wagi dla kultury dzisiejszej nie wpływa oczywiście na zasadność podjętego zadania. Już we wprowadzeniu doktorantka przywołuje opinie różnych badaczy, uzasadniające potrzebę uważnej lektury twórców nieopracowanych, pozostających w cieniu znakomitości literackich ówczesnego czasu. Pisarze ci mieli wpływ na postrzegany dziś stan ówczesnej kultury. Odgrywali rolę istotną i rekonstrukcja ich życia i dorobku chociażby z tego powodu jest uzasadniona. W innych miejscach pracy ukazany jest też udział dokonań poety w przemianach literatury polskiej. Wypada wszak podkreślić nadrzędny cel dysertacji, uzasadniony racjami dyscypliny badawczej i nauki – wypełnieniem luk w dotychczasowym stanie historii literatury, co zostało należycie spełnione. Faktycznie, twórczość Walentego Gurskiego nie doczekała się dotąd

monograficznego opracowania. Obecny efekt długotrwałych i wnikliwych badań poświęconych pisarzowi z pewnością na miano monografii zasługuje, obejmuje bowiem najważniejsze dokonania pisarza - i wbrew zastrzeżeniom autorki - dotyczy też z pewnością kluczowych zagadnień tej twórczości. Potwierdza to wyszczególnienie zrealizowanych zadań badawczych: dopełnienie danych bibliograficznych, wskazanie okoliczności powstania utworów, ich tematyki i problemów, specyficznie - wskazywanie analogii literackich z innymi utworami tamtego czasu. O twórczości W. Gurskiego wzmiankowali znawcy epoki w licznych opracowaniach o ogólniejszym charakterze, na miarę dość nikłych danych źródłowych w hasłach słownikowych i kompendiach, wyraźniej choć pospiesznie postać poety zarysowano w opracowaniach szczegółowych. Autorka skrupulatnie przywołuje wszelkie dostępne sady o twórczości, korzysta też z danych poświadczonych w tychże badaniach, odegrały one znaczną rolę w jej bazie źródłowej. Podejmowała też własną kwerendę dotyczącą pisarza, jego biografii, świadectw twórczości. Badawczy zwrot ku poecie "zapomnianemu", jakim niewątpliwie był W. Gurski, wiązał się ze znacznymi trudnościami. Autorka wskazuje na brak wystarczających, zasadniczych informacji, które zawierają zazwyczaj prace, przynależne do wcześniejszej badawczej tradycji.

Rekonstrukcja biografii W. Gurskiego, z powodu braku danych, poza nielicznymi świadectwami wiąże się też ze znacznymi trudnościami, szczególnie gdy wykracza poza powszechnie znany (i powielany we wspomnianych pobieżnych opracowaniach) zbiór danych biograficznych. Doktorantka uwzględnia wszelkie informacje, głównie wzmianki o pisarzu, świadczące o jego zauważalnej pozycji, obecności w ówczesnym świecie literackim. Istotnym rysem życia Gurskiego jest jego zaangażowanie w działalność literackich salonów, był uczestnikiem takich stowarzyszeń, przez kilka lat redagował

regionalne piśmiennictwo: "Zabawy literatów ..." . Ta działalność także słabo poparta szczegółowymi źródłami daje się ująć niejako pośrednio poprzez opracowania o zasięgu ogólniejszym. W. Gurski był typowym przedstawicielem tamtego środowiska. Dlatego nawet teksty obrazujące z dystansu ówczesny świat pozwalały postaci pisarza ująć wyraźniej i nadać jej posmak pewnej realności.

W rozdz. I autorka konstruuje niezbędny kontekst dla analiz dramatów W. Gurskiego. W części 1.1 mowa o obyczajowej komedii warszawskiej, kategorii wcześniej rozpoznanej w wyniku badawczej eksploracji w okresie intensywnych badań nad dramatem i teatrem oświecenia. Rozdział stanowi refleksję sumującą dotychczasowe badania nad tą formą literatury dramatycznej, jest to ujęcie najnowsze, ujawnia obecny stan badań nad zjawiskiem (co stanowi jedną z dodatkowych korzyści badawczych omawianego opracowania). W części 1.2 omawia życie umysłowe i literackie w zaborze austriackim po upadku niepodległości do 1815 r. Jak w innych fragmentach tego erudycyjnego rozdziału wykazała się dobrą znajomością omawianych zagadnień, trafnie dobraną literaturą przedmiotu, także tą najdawniejszą. Wieloaspektowy obraz zjawiska dopełniają obszernie dopowiedzenia i cytaty w przypisach. Interesujący i należycie respektujący źródła i opracowania jest rozdział 1.3 na temat działalności teatrów: lwowskiego i warszawskiego po trzecim rozbiorze (do 1809 roku). Pod koniec rozdziału I autorka wraca do początków teatru narodowego, szczególną uwagę kieruje w stronę komedii, jej charakteru, pierwszych utworów (Bielawskiego, Bohomolca czy Lipskiego), aż po usamodzielnienie sceny od dworu, zmianę funkcji teatru, tematyki i rolę repertuaru.

Rozdział 2. dotyczy komedii W. Gurskiego. Doktorantka omawia kolejno 5 utworów: *Rozwód w masce*; *Rycerz zakochany*, czyli *miłość prowadzi do odwagi i sławy*; *Triumf cnoty*; *Areszt ślubu* i *Zemsta pięknej kobietki*. Mimo odmiennych fabuł i

anegdot wszystkie one podejmują w istocie tę samą problematykę, dotyczącą małżeństwa zawieranego pod naciskiem warunków ekonomicznych i społecznych. Stwarzało to okazję do konfrontacji motywów, wartości związku i ocen zawartych w przesłaniu utworów. Mimo zwrotów akcji, podstępów i intryg wartości małżeństwa zostają ocalone, dochodzi do szczęśliwego zakończenia, tym samym społeczny i moralny cel komedii był osiąganym.

Podobieństwo tekstów, skupionych wokół kwestii małżeństwa, również podobieństwo formalne znacznie ograniczało przestrzeń istotnej problematyki badawczej. Komedie poruszają się w kręgu tych samych dylematów, idei, podobnych wzorów osobowych i postaci negatywnych. Obszerne omówienie ich nie mogło być wolne od nieustannego nawiązywania do tych samych problemów, a nawet rozważań artystycznych, tych samych sądów i wiedzy, do której chętnie sięgano w ówczesnej komunikacji społecznej.

W swoich badaniach doktorantka eksponuje oczywiście odrębną problematykę poszczególnych komedii. W sprawnie dokonywanych streszczeniach utworów ujawnia intencję i kluczowe wartości, czyni to ze swadą, nie unika języka wartościującego, akcentów eksponujących treść przesłania (zob. s. 46), aż do niepokojącego nieco wrażenia osobistego zaangażowania w ocenę osób i podejmowanych w sztukach działań. Wskazuje konsekwentnie na teatralną recepcję sztuk, pierwsze ich wystawienia, rangę. Dla uniknięcia monotonii i ryzyka powtórzeń w każdym z kolejnych pięciu studiów o komediach W. Gurskiego dostrzegamy zmianę akcentów, eksponowanie tego, co faktycznie dochodzi do głosu w przesłaniu tekstu. Na ogół doktoranta zagłębia się w epokę i skupia na samych kontekstach literackich, kulturowych, społecznych. Konteksty włączane do omówień pełnią w pierwszym rzędzie funkcję objaśniającą, wspomagają czynności analityczno-interpretacyjne, zazwyczaj są one rozbudowane. Wielokrotnie analiza tekstów zostaje

wyciszona, odroczone na rzecz problematyki szerszej, niezwiązanej wprost z osobą pisarza, ale tworzącej nieustannie pogłębiane tło jego życia i twórczości. Taki „usamodzielniony” kontekst znajdujemy już na s. 14-18, gdzie doktorantka kreśli, zgodnie ze stanem badań, wnikliwy i rozległy obraz literackich salonów tamtego czasu. W innych miejscach pracy można dostrzec podobną praktykę. W taki poszerzony sposób omawia zagadnienie cnoty (uwzględnia jej filozoficzną wykładnię (s. 71). Podobnie szeroko rozważa zagadnienie pijaństwa, problem pojawiający się często w "naprawczych" zadaniach literatury oświecenia. Takim szeroko rozważanym zagadnieniem była też kwestia orientu (s. 88), tematyki w tamtym czasie nadzwyczaj popularnej, wreszcie też zagadnienie samej komedii (już w szerszym zakresie rozważanego komizmu). Bez wątpienia praktyka daleko idących, rozbudowanych kontekstów (czy wręcz problematyk), przynosi wrażenie słabej korelacji danych o pisarzu i o rozległych świadectwach o epoce, nie zawsze też nakierowana jest na refleksję analityczno-interpretacyjną. Warto jednak zauważyć, że rozbudowana refleksja obejmująca zjawiska epoki oraz różne aspekty ówczesnego życia - zgodna z perspektywą poznawczą realizowanej monografii jest posunięciem zasadnym i należy je docenić.

W zgłębianiu komediowych utworów pisarza doktorantka kieruje też uwagę na zagadnienie języka i słownictwa, w czym przejawia się specyfika kodu i przekazu społecznego. Przykładem kategoryzacji ojców, problematyka nazwisk (wnikliwie opracowana przez Józefa Reczka), refleksja nad słowem "miłość", które pojawia się w dramatach Gurskiego (s. 59) i dotyczy relacji rodziców i dzieci. Zagadnienie typów osobowych i istotna dla poetyki komedii zasada kontrastu czy wspomniana już kwestia opisu komedii i teorii komizmu (s. 93). Wszystkie one, chociaż omawiane w związku z analizą jednej komedii, zachowują w jakimś stopniu wagę dla pozostałych. Z tego powodu wspomniane już rozdzielanie problematyki między omówienia

kolejnych komedii, chociaż trudne do uniknięcia i stosowane przez autorkę zgodnie z racjonalnością opracowania, niepokoić może pewną arbitralnością i anachronicznością w opracowaniu zawartości rozdziału II.

Istotnym kontekstem analizy komedii są utwory innych, znaczących twórców dramatu. Doktorantka konsekwentnie sięga do tych tekstów z uwagi na porównywalną problematykę (najbliższy kontekst tematyczny, najbardziej typowy, ewentualnie potwierdzający specyfikę komediowej formy). Wszelkie te odniesienia pozwalają dojrzeć w pracy nie tylko studium historycznoliterackie, ale też studium, które odzwierciedla stan ówczesnej kultury literackiej. Wskazują na to części poświęcone stanowi umysłowemu ówczesnej szlachty, stosunek do wzorów obcych, stanu i stopnia ich adaptacji, kwestia cenzury, zagadnienie obiegów literackich, społecznej i edukacyjnej funkcji teatru, itd. W całej pracy ta szeroka kulturowoliteracka perspektywa jest w wielu aspektach widoczna. Rzuca na sposób ujęcia twórczości W. Gurskiego, obejmuje ważne aspekty funkcjonowania literatury nie tylko w odniesieniu do kluczowych idei poznawczych, moralnych, czy estetycznych, ale też do życia społecznego i literackiego. Toteż monografia dotyczy wprawdzie dokonań pisarza, w pewnym zakresie dziejów twórczości, ale sięga też w sposób wnikliwy pewnych aspektów przynależnych kategorii życia literackiego czy kultury literackiej.

Już w części wstępnej pewnym przewartościowaniem sądu jest zbyt pospieszne zrównywanie artystycznych możliwości Gurskiego z talentem luminarzy polskiej poezji oświeceniowej. Nawet jeśli ta emfaticzna opinia była tylko subiektywnym uznaniem dla poety, to jednak z uwagi na rygory monografii nie powinna się w takiej postaci pojawić (s. 8). Ranga poety, o której zdecydowała literacka tradycja, może być konstatawana drogą uważnej analizy, wykazującej wagę jego poetyckich osiągnięć. Takiej analizy należałoby oczekiwać głównie wobec

jednej z istotnych tez pracy dotyczących miejsca twórczości W. Gurskiego w przemianach komedii i jej usytuowania między wzorcem oświeceniowym (komedii obyczajowej) a doniosłymi i odkrywczymi dziełami A. Fredry. Autorka, zapewne pod wpływem sugestii T. Kostkiewiczowej dwukrotnie deklaruje to specyficzne i ważne miejsce w przemianach gatunku, jednak nie rozwija tej kwestii, nie dokonuje też stosownego analitycznego uzasadnienia, wspartego wiedzą o postaci finalnej tych przemian, poświadczonej w utworach A. Fredry (rozważenie tej sprawy istotnie umocniłoby rangę dysertacji w badaniach nad oświeceniem także postanisławowskim).

W rozdziale III doktorantka omówiła inne formy literackie, istotne w dorobku W. Gurskiego. Kolejne części dotyczą wierszowanych podarunków; modlitw poetyckich; bajek i powieści oraz nawiązanie do opowieści o niewolniku indyjskim. Pominęła - jak zaznacza - sielanki, epigramaty i przekłady z łaciny.

Twórczość okolicznościową, wierszowane podarunki ukazuje w szerokiej perspektywie ówczesnej obyczajowości i kultury literackiej. W należyтым teoretycznym kontekście rozważa problematykę ody czy tzw. "bukietu". Tu, podobnie jak wcześniej, koncepty poetyckie Gurskiego charakteryzuje przez odniesienie do poezji okolicznościowej innych poetów epoki - Krasickiego czy Naruszewicza. Doktorantka eksponuje metaforykę, tematykę, uwzględnia elementy wersyfikacji, jednak rzadziej docieka jej interpretacyjnych walorów. W kolejnej części rozdziału poświęciła uwagę utworom religijnym i najważniejszym badaniom skupionym na modlitwie poetyckiej. Sygnalizuje studium Zenona Ożoga, choć wykorzystuje opracowania wcześniejsze. Rozważa kwestię adresata i miejsca Boga w poetyckim przesłaniu utworów Gurskiego w wymiarze indywidualnym i narodowym. Podążając ku końcowej perspektywie interpretacyjnej, kieruje się osobliwie skonstruowanym kontekstem badawczym (R. Otto, K. Jaspers), zarazem

jednoznacznie określa własne stanowisko w otwartej kwestii statusu modlitwy poetyckiej.

Część dotycząca bajek i opowieści Gurskiego poprzedziła autorka wnikliwym opracowaniem oświeceniowej refleksji teoretycznoliterackiej. Uczyniła to w nawiązaniu do studiów współczesnych, celem naświetlenia wszelkich aspektów problematyki bajki, istotnych w analizie utworów pisarza. W kolejnych częściach rozdziału omawia bajki polityczno-patriotyczne, następnie bajki społeczno-obyczajowe. Poprzez przygotowanie teoretyczne, podobnie jak w innych częściach dysertacji doktorantka zaspokaja z nawiązką potrzeby analizy utworów. Bajka społeczno-obyczajowa obejmuje rozległy krąg zjawisk życia społecznego, relacji międzyludzkich. Autorka szerzej omawia bajkę "Kot i mysz" - przywołuje kontekst literacki oraz zasady poznawcze i estetyczne epoki. Skupia uwagę na dowcipie, kategorii poświadczonej w wielu oświeceniowych wypowiedziach. W obszernej refleksji o bajkach społeczno-obyczajowych znalazł się wnikliwy, szczegółowy ogląd rzeczywistości i problematyki człowieka w związku z mentalnością epoki. Jest tu nauka z zakresu moralności społecznej. Autorka trafnie ujmuje cechy bajki, jej aspekty poznawcze, społeczne, także językowo-stylistyczne, zwraca uwagę na leksykę i jej funkcję, czyni to drogą porównań z twórczością innych, reprezentatywnych poetów epoki. Podejmuje kwestię nastroju, sprawę komizmu, zbliżenia do baśni, realizmu ujęcia, uniwersalizmu i in. Byłoby pożądane wyraźniejsze scalenie tej problematyki przy jednoczesnym powściągliwym rozważaniu tematów mniej powiązanych z analizami bajek, przykładem kulturowe i historyczne informacje o porcelanie w omówieniu utworu "Filiżanka", które można by w pewnym zakresie przenieść do przypisu.

Część ostatnia rozdziału dotyczy aluzyjnego charakteru "Niewolnika indyjskiego". Omówienie utworu zostało powiązane z doskonale zestawionym kontekstem badawczym i

historycznokulturowym wraz z odniesieniem do sytuacji Polski porobiorowej. Zainteresowanie sprawą Indianin w związku idea "dobrego dzikusa", zostało zainicjowane intensywną recepcją dzieła J. F. Marmontela również w Polsce z wszelkimi konotacjami do dziejów najnowszych, analogiami postaw, wartości, kondycji społeczeństw i historycznego osądu. Rozległe świadectwa dotyczące tej tematyki w piśmiennictwie oświeceniowym i poświęconych mu badaniach pozwalają zrozumieć rangę przesłania "Niewolnika indyjskiego", wyrażoną tam potrzebę przywracania ładu i naprawy świata. Refleksja nad tym dziełem w kontekście całej monografii zasługuje na uwagę szczególną.

Samo zakończenie pracy zostało zawężone do wykazania najważniejszych ustaleń pracy. Monografia jest wyposażona w aneks, który obejmuje listy Walentego Gurskiego do Tadeusza Preka, utwory wykreślone z manuskryptu i pominięte w druku oraz skany dokumentów Walentego Gurskiego. Bibliografia, obejmuje literaturę podmiotu – źródła badane, twórczość Gurskiego i innych przedstawicieli epoki oraz opracowania, w tym informatory i kompendia, wydawnictwa zwarte oraz osobno zestawione artykuły.

Monografistka przedmiot badania otacza z pietyzmem mnogością sądów, kontekstów, analogii i odniesień poznawczych. Wielokrotnie pogłębia własną analizę drogą porównań i nawiązań do niekiedy nawet tematycznie czy dyscyplinarnie odległych studiów współczesnych. Dlatego efekt poznawczy monografii nie ogranicza się – jak stwierdziłem – do samego pisarza i jego twórczości, ale obejmuje rozleglejszą perspektywę wiedzy o literaturze, teatrze i życiu kulturowym oświecenia. Wskazane wcześniej nadmierne usamodzielnienie rozbudowanych kontekstów badawczych nie narusza rzecz jasna zasadniczej wartości pracy. Przeważają jej zalety – gruntowne ujęcie przedmiotu, efektywne wykorzystanie obszernych kontekstów źródłowych i badawczych oraz przemyślana koncepcja. Ta ostatnia zaleta sprawia, że

monografia Bogumiły Kopeć może stać się metodologiczną inspiracją dla przedsięwzięć o podobnym charakterze - głównie dla trudnych w realizacji studiów o twórcach mało znanych i słabo poświadczonych w refleksji badawczej.

Niektóre kwestie szczegółowe: W zestawieniu informatorów i kompendiów warto by też zamieścić informację o bibliografii teatraliów polskich autorstwa M. K. Maciejewskiej, publikowanej w "Pamiętniku Teatralnym" od 1958 do ok. 1980, gdyż zapewne autorka korzystała z tej najbardziej wnikliwej informacji, dotyczącej teatru polskiego i obcego w publikacjach polskich. Z kolei uznanie bajki za koronny gatunek oświecenia (s. 128) winno być poparte stanowiskiem badawczym, uzasadniającym taką kwalifikację gatunku. Również prawidłowość tłumacząca motywację w dramacie: "Pamiętać należy ..." s. 55 winna być inaczej ujęta. Podobnie uzasadnienie opinii na s. 57 (w. 1-3 od końca) wypadało wyraźniej powiązać ze światopoglądem dramatów. Uchybienia literowe są bardzo rzadkie. Tekst oczywiście warto jeszcze przejrzeć, gdyż ze względu na znaczną wartość historycznoliteracką, historycznoteatralną i dokumentacyjną zasługuje na udostępnienie w formie drukowanej.

Efekt badawczy dysertacji daje świadectwo o doktorantce, o jej kwalifikacjach badawczych. Tekst zawiera liczne przykłady jej pracowitości i cierpliwości, efektem tego było m. in. odkrycie rękopisu bajek w trakcie kwerendy przeprowadzonej w bibliotece lwowskiej. Przede wszystkim jednak liczy się jej erudycja, solidna znajomości epoki, spraw i ludzi. W opracowaniu koncepcji rozprawy autorka ujawniła znaczne umiejętności naukowe i szeroką wiedzę, dotyczącą humanistyki literackiej i jej filozoficznych kontekstów. Tym samym potwierdziła kwalifikacje do samodzielnego prowadzenia badań naukowych.

Zmierzając do konkluzji oświadczam, że zarówno walory metodologiczne rozprawy, wartość merytoryczną, celowość

dyscyplinarną oraz dojrzałość badawczą monografii należy ocenić wysoko. Uznaję tym samym, że przedstawiona mi do recenzji praca Bogumiły Kopeć: *Twórczość literacka Walentego Gurskiego* spełnia wszelkie wymagania stawiane dysertacjom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie mgr Bogumiły Kopeć do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. prof. ndzw. Ryszard Strzelecki

Bydgoszcz, 2 lipca 2017 r.